

Н.П. Дічек

С. Ф. РУСОВА І ЗАРУБІЖНА ПЕДАГОГІКА

Исследуются мотивы изучения и пропаганды Софией Русовой достижений зарубежной педагогики. Раскрывается широта ее педагогических интересов, основательность используемых сравнительно-педагогических методов, влияние на формирование украинской национальной школы и первые десятилетия XX ст.

Motives of foreign pedagogies achievements study and propagation by Sophia Rusova have been analyzed. The wideness of her pedagogical interests, significance of comparative and pedagogical methods, the influence on Ukrainian national school formation in the beginning of the XX century are shown.

У різнобічній спадщині визначного українського педагога-просвітителя Софії Русової помітне місце займає висвітлення та аналіз теорії і практики роботи школи за рубежем. Зважаючи на сімейні традиції, засади вільного виховання, яких дотримувалися у родині Ліндофорсів, можна з певністю говорити про закладений у неї змалку потяг до прогресивної західної культури. Висока освіченість Софії Федорівни, вільне володіння французькою, німецькою, англійською мовами давали їй змогу вивчати стан освіти у Німеччині, Франції, Бельгії, США і т.д. Що ж до мети її звернень до зарубіжного педагогічного досвіду, то вона у педагога була одна – розбудова української національної школи. Постійно дбаючи про це, С. Русова вивчала передову західну літературу саме для вироблення засад нової української школи, вдосконалення національної освіти. Вона прагнула ознайомити українське вчительство, надто сільське, з напрямками розвитку зарубіжних педагогічних течій, педагогічним життям і досвідом, і так стимулювати освітянські пошуки, збуджувати думки щодо створення національної школи в Україні. Ставила С. Русова і суто просвітительські цілі, дбаючи про підвищення культурно-педагогічного рівня учителів-практиків. Це тим більш важливо, що початок XX ст. був ознаменований соціально-економічними і політичними зрушеннями світового масштабу.

Могутній вияв національної самосвідомості українців припадає саме на початок нинішнього століття. Але й в інших європейських країнах це був період значних, навіть кардинальних зрушень у сфері педагогічної думки та

шкільної практики. Під гаслом «Від дитини», що його висунула Єлена Кей, розпочався період реформування західноєвропейської освіти, її пристосування до дитини. Ці процеси не могли не привернути уваги українських інтелігентів, і з-поміж них С. Русової. Важливістю поставлених завдань, на наш погляд, слід пояснити появу її ґрунтовної статті «Народня початкова школа в Бельгії» у першому номері першого українського педагогічного журналу «Світло», який вона заснувала разом із Г. Шерстюком у 1910 р. У вступі до видання «Наші завдання» фундатори пишуть, що вони прагнуть «допомагати усім заходам у справі народної освіти, освітлюючи всі питання просвітнього характеру, знайомити з усіма здобутками людської думки в педагогічній ... сфері» [1, с.5]. У статті С. Русова застосовувала широке коло порівняльно-педагогічних методів дослідження: описовий (аналізуючи фінансування і управління початковою освітою, різновиди навчальних закладів, навчальні плани), статистичний, соціологічний (характеризуючи мету і завдання початкового навчання і виховання, їх відповідність потребам економічного і політичного розвитку країни), історичний (оцінюючи становлення національної системи освіти Бельгії, враховуючи специфічні традиції розвитку освіти і культури). Особливу увагу педагог приділила мовній проблемі, яка впливала не лише на освітню справу, а й на політичну ситуацію в Бельгії. Спираючись на той факт, що в Україні викладання рідною мовою було заборонене, Русова пише, що бельгійські школи відрізняються від інших європейських наявністю шкільного закону, який бере до уваги всі мови, що ними розмовляють у країні, і наука викладається рідною для кожної місцевості мовою; державна ж вивчається обов'язково [1, с.30].

Ідеї побудови нової школи на засадах культурної спадщини українського народу звучать у статті «Нова школа». Надаючи освіті виняткового значення у справі звеличення нації, С. Русова писала: «... школа – це найкращий скарб кожного народу, це шлях до волі, до науки, до добробуту» [7, с.3]. Така висока оцінка спирається на порівняльний аналіз статистичних даних про стан грамотності, чисельності учнів у деяких європейських країнах. Зауважуючи, що справа навчання і виховання дітей викликає і в Західній Європі, і у вітчизняних педагогічних колах найбільшу увагу, автор констатує появу нових методів навчання, установа нових стосунків між учителями й учнями, учителями й батьками, і хоча «така школа не може утворитися відразу, але її принципи мусять потроху закладатися і панувати в учительських колах» [7, с.4].

С. Русова торкалася деяких конкретних методів початкового навчання, що мають запанувати у новій школі. На її думку, викладання кожної дисципліни варто наближати до гри. Вона наводить досвід бельгійського педагога Овіда Декролі. Діяльність створеної ним в 1907 р. початкової

школи, яку він назвав «школою для життя, школою через життя», спиралася на свободу, активність та інтереси дитини. Просвітителька високо оцінювала працю Декролі й закликала вчительство ознайомитись з його системою і на цьому ґрунті самостійно розвивати метод педагога, придумуючи подібні ігри, бо вони «відповідають і дидактичним, і педагогічним вимогам, викликають активність учнів і виховують їх увагу, через що поширилися у Швейцарії і Бельгії» [7, с.12]. Аналізуючи також тогочасні методи навчання читання, С. Русова підтримувала американський метод (а не методики Флерова і Зачиняєва), який «подає одразу ціле слово до уваги дітей, увесь комплект звуків і букв, хоча він і потребує гарної педагогічної підготовки вчителя» [7, с.9].

С. Русову цікавили і глобальні, і часткові питання розбудови єдиної національної школи. В лекції, прочитаній у державному університеті в Кам'янці (1921), вона виступає за безплатну і обов'язкову освіту, спиняється на «практичних вказівках щодо переведення діяльного (трудового) принципу». Вона була прихильницею поділу єдиної школи на меншу кількість ступенів, бо «тоді курс навчання суцільніший і дає більшу освіту дітям у нижчому концентрі» [9, с.6-7]. Розвиваючи свої думки про єдину школу, Русова наводить міркування філософа Й.Г. Фіхте, педагогів Й. Песталоцці, П. Наторпа, англійського економіста У. Маршалла і, як ілюстрацію, коротко подає зразки організації шкільного життя у США і Німеччині.

З наукового доробку Русової видно, яку поглиблену увагу вона приділяла фундаментальним питанням педагогіки: філософії виховання, соціальній психології. Вдало застосовуючи описовий та історичний методи дослідження, вона зіставляє погляди вчених на соціалізацію виховання. Це питання було новим для тогочасної теорії виховання і викликало немало дискусій, які не вщухають і дотепер. Тому варто з позицій 90-х років ХХ ст. відзначити ґрунтовність підходів, усебічну обізнаність С. Русової з проблемою, плідність спроб її розв'язання, а також підкреслити актуальність праці просвітительки.

С. Русова по-своєму підходить до класифікації соціальної психології – за її змістом: вона розрізняє ту, що досліджує соціальний вплив на індивіда, і ту, що вивчає вплив особистості на колективне життя [11, с.46]. Далі її цікавить питання: що справляє більший вплив на розвиток цивілізації – розум чи емоції?

Послідовна прихильниця ідей вільного виховання і первинності душі, С. Русова схиляється до позиції американського психолога Р. Кідда: поступ цивілізації спирається більше на емоції симпатії, ніж на вказівки розуму. Підтвердження цього вона знаходить і у видатного американського педагога-філософа Дж. Дьюї. Використовуючи таблицю засад розвитку

індивідуальності, яку розробив американський психолог У. Альберт, Русова розглядала психологічні мотиви, що спонукають людей знаходити спільну мету. Вона аналізувала дві тогочасні теорії: француза Ф.Л'Дантека, який твердив, ніби «егоїзм, власний інтерес є підвалиною всіх суспільних угруповань», і американця П. Хірста, для якого провідними мотивами організації громадських об'єднань є бажання захистити молодших членів родини [11, с.126]. Українська дослідниця не погоджувалася з ними, бо, на її думку, обидві теорії недостатньо науково обґрунтовано. Прикладом наукової доказовості вона вважає теоретичні розроблення німецьких учених: М. Майєра, який довів, що соціальний вплив групи полегшує працю дітей, поліпшує її якість і кількість, та Е. меймана, який експериментально підтвердив, що учні восьми-дев'яти років ефективніше запам'ятовують слова за групового, ніж за індивідуального навчання. Розвиваючи думки про постійну взаємодію і вплив індивіда і соціального середовища, С. Русова підкреслювала суспільну цінність кожної окремої людини, котра дає хоча і малу, але свою власну частину впливу на цілий осередок, у якому жиє, працює» [11, с.131]. Стверджуючи, що соціальне виховання є моральним, педагог дає своє тлумачення цього поняття: «ідеал служіння другим мусить бути внесений у виховання як ідеал життя, таке виховання забезпечує не тільки розвиток індивіда, а й розвиток громади, нації, людства» [11, с.166]. За Русовою, процес соціалізації дитини повинен розпочинатися якнайраніше, бо це дає змогу «визначити кожному свою соціальну вартість і прилаштуватися до того чи іншого колективу».

Глибоке осмислення С.Русовою глобальних проблем педагогіки, що мають досліджуватися першочергово, спонукало її до розгляду питань філософії виховання. У цій галузі вона була піонером, бо першою переклала з англійської і ввела в науковий обіг працю американського філософа і педагога Г. Горна «Філософія освіти» (1917). Була переконана, що без «притягнення філософії до теоретичної розбудови педагогіки важко, бо лише філософія може освітити питання: до чого маємо вести нашого вихованця, де знайти йому шлях до всевітньої правди» [8, с.306]. Розкриваючи генезу проблеми, над якою замислювалися Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсер, П.-Ф. Гербарт, автор писала, що тогочасні педагоги (Дж. Дьюї, М. Монтесорі, Р. Кершенштайнер) надають перевагу соціальному напрямку розвитку педагогічної науки. Сама ж вона вважала, що українське вчительство має ознайомитись також із новітніми підходами філософського осмислення педагогіки. Водночас у фундаментальній праці Горна було об'єднано всі тогочасні підвалини виховання і з них виведено провідний його напрям – від практичних засобів до віковичних принципів [8, с.308]. Американський автор розглядав виховання у чотирьох аспектах: біологічному, фізіологічному, соціологічному і психологічному, філософськи синтезуючи ці складові. Коли

читаємо коментарі й тлумачення перекладачки, переймаємося думкою, що вона поділяла погляди автора. Лише широке розуміння справи виховання, зазначала педагог, надає йому справді великого значення, а вихователям додає сил та енергії вести справу. особливо співзвучною поглядам Русової була теза Горна: соціальне виховання дитина отримує, переймаючись духовними скарбами свого народу.

Виняткову увагу С.Русова приділяла проблемі дошкільного виховання. Серед багатьох публікацій з цього питання заслуговує на увагу і книжка «теорія і практика дошкільного виховання» (1924), в якій зроблено порівняльний аналіз величезної кількості педагогічних, психологічних і навіть медичних праць відомих західноєвропейських дослідників. Щоб краще осягнути природу дитини, на думку, Русової, слід упроваджувати такі наукові методи: спостереження, експеримент, анкетування, аналіз дитячих щоденників тощо. І ці «засоби вивчення дитячої природи потрібно ширити, збирати матеріали про духовне життя вихованців, бо тільки на багатстві матеріалу, на науковому аналізі його і може ґрунтуватися експериментальна педагогіка, і буде можливість проводити виховання і навчання відповідно до природи і всіх найкращих нахилів дитини» [10, с.10].

Для Русової було важливо скерувати погляди пересічного вчителя на вивчення і врахування в практиці суто фізіологічних і психологічних особливостей дитячого віку. Актуальність цього завдання автор виводила з досліджень представників експериментальної педагогіки: В. Вундта, що вивчав працездатність, утомлюваність дошкільнят, В. Рібо, який здійснив найкращу, на думку Русової, класифікацію типів дитячих характерів, а також праць психіатра Е. Крепеліна, психолога У. Штерна. Як придатний засіб пізнання дитини Русова пропагувала анкетування, яке розробив американський педагог С. Хол, трактуючи його як статистичний метод дослідження. Поряд з цим у книжці наводяться приклади анкетування, впроваджуваного педагогами Г. Румом, А. Біне, а також власні розроблення [10, с.66–67].

Спираючись на наукові праці В. Лая, Дж. Болдуїна, Софія Федорівна розвивала положення про важливість переймання у системі інстинктів, які характеризують життя дитини, її первісні нахили, і тому «кожен вихователь має найкраще знати, які саме інстинкти перемагають у вихованця» [10, с.26]. Уся книжка Русової пройнята ідеями вільного виховання М. Монтесорі. Українська дослідниця не лише наводить різноманітні вправи, що сприяють розвиткові слуху, чутливості дитячих ручок (тут є і методи О. Декролі), спостережливості, а й розповідає про корисність дидактичних матеріалів, розроблених Монтесорі. Слід, проте, зауважити, що Русова висловлює критичні зауваження, наприклад, про штучність деяких матеріалів, а також виступає проти механістичного впровадження ідей не лише Монтесорі, а й

Фребеля. Цікавим і корисним для розвитку дитячої уваги і пам'яті Русова вважала методи Ф. Жіру, які доповнювала своїми конкретними пропозиціями.

Справі розширення культурно-освітнього спілкування націй, використанню зарубіжних передових ідей і методів для удосконалення української школи слугували такі роботи С. Русової, як «республіка молоді в Америці» (1914), «Песталоцці-Фребелевський будинок у Берліні» (1910), «Французькі літні колонії для школярів» (1914), «Новини французької педагогічної літератури» (1911). Ці статті відзначаються глибоким проникненням у досліджувану проблему, всебічним висвітленням форм і методів виховання, які були притаманні описуваним педагогічним закладам, широким використанням різних статистичних даних. Висвітлюючи життя в Республіці молоді, заснованій У. Джорджем у Нью-Йорку для знедоленої дітвори, Русова особливо наголошувала на формуванні однієї з провідних рис характеру юнака чи дівчини – почуття громадянина, який прихильно ставиться до своєї держави. Їй близькі принципи організації цієї республіки: праця як засіб до життя, самоврядування на засадах, вироблених самими вихованцями, справедливий розподіл заробленого і т. д. [7, с.66–73]. З темою цієї статті перегукуються проблеми організації літніх колоній для школярів у Франції, які започаткував швейцарський пастор. Хоча там йшлося про оздоровлення кволих дітей, Русова вбачала у цьому досвіді ще й можливості залучати дітей робітників до корисного відпочинку на лоні природи, цікавих мандрівок, навчальних екскурсій. Розповідаючи про різні засади, на яких організуються «канікулярні колонії» у Франції, Данії, Австрії, Англії, вона закликала й українців переймати цей досвід.

Історії створення й аналізу діяльності одного з найкращих, на думку Русової, навчально-виховних західноєвропейських закладів – Песталоцці-Фребелевського будинку в Берліні – присвячено окремо публікацію. Педагог глибоко дослідила організаційні підвалини, методи навчання і виховання, просвітницькі зв'язки вихователів з сім'ями. Її приваблював «яскравий гуманний колорит будинку: ласка і праця – це наріжне каміння виховної системи, яка дає велику втіху дітям і освіту дорослим» [2, с.19]. С. Русова так ґрунтовно і детально описувала всі названі освітні організації і засади їх функціонування, що читач, який би перейнявся думкою спробувати втілити у життя запропоновані ідеї, міг би легко з цим упоратись.

Культурно-просвітницьку місію С. Русова продовжувала у статтях, присвячених А. Ферр'єру, Ж.-Ж. Руссо. Розповівши про генезу поглядів Ферр'єра, аналізуючи вплив, який справили на нього Ж.-Ж. Руссо, М. Монтессорі, А. Бергсон, Дж. Дьюї, О. Дек ролі, вона дала коротку історію створення теорії «діяльної» або трудової школи. Дослідниця порівнювала його думки з найближчими йому за духом вітчизняними філософами – Л.

Толстим, Г. Сковородою. Між Руссо і Сковородою, зазначала Русова, багато спільного, адже вони «бачили в природі величезну навчительку, щиро шукали правди, були чистими дієстами, ... Їх поріднює гуманізм, постійне прямування до волі, до незалежності» [5, с.14].

Ознайомлюючи читачів з новинами французької педагогічної літератури, зокрема «Філософією виховання» Е. Рериха (1910) і «педагогічними завданнями» П. Дюбуа (1911), Русова високо оцінювала моральне значення таких книжок у житті вчителя, бо вони викликають свідоме ставлення до праці, підносять щоденну вчительську працю. особливо співзвучні її поглядам думки Рериха про важливість «батьківщинознавства», про велику силу навчання рідної мови для формування дитячої свідомості. Боротьбу за українську мову і національний зміст навчання у школі, а також у дошкільних закладах С. Русова вважала одним з найважливіших завдань, що стоять перед педагогічними діячами. Обґрунтовуючи велике значення упровадження материнської мови з раннього віку, вона описала історію введення початкового навчання рідною мовою у країнах Західної Європи у XVIII – XIX ст., посилаючись на думки і досвід Я. А. Коменського, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, А. Біне, К. Гільдебрандта і т. д. [3].

Вивчення рідної (української) мови С. Русова тісно пов'язувала з дитячою літературою. Вона обстоювала казки, доцільність використання яких дискутувалась у той час, підкреслювала їх розвивальний, естетичний напрям, посилаючись на дитячі враження від казок Гете, Пушкіна, Санд. На підтвердження вона наводить думки французького педагога Р. Жакара про природу відповідності казки дитячому розуму, про їх сприяння зародженню альтруїзму, спостережливості [6, с.4–5]. Їй були співзвучні слова німецького педагога П. Лихварка про потяг дитячої душі до чогось захоплюючого. Не обмежуючись лише теоретичними засадами щодо відбору дитячої літератури, Русова називала конкретні приклади серій книжок, які відповідають особливостям певного дитячого віку. Вона також пропагувала практику початкових американських шкіл, де казки або художні оповідання декламуються, для чого відведено спеціальні «години». До цього вчитель має готуватись заздалегідь, визначаючи послідовну програму на певний період. І хоча С. Русова поділяла думки американських педагогів, що для таких оповідей найкраще користуватися рідним фольклором, вона вважала корисним і введення поем інших народів, приміром, «Калевала», «Пісня про Гайявату», казки Андерсена тощо (стаття «Нова школа») [7, с.11].

Активна громадська позиція у піднесенні національної самосвідомості українських учителів знайшла вияв у публікаціях С. Русової, зокрема «Национальный вопрос в европейском освещении» (1912), де висвітлено перший лондонський з'їзд рас (1911). Вона інформувала широкий загал учительства про заснування 1908 р. в Моравії «Союзу слов'янського

вчительства в Австрії», приєднавши свій голос до заклику про єднання «товаришів і товаришок російської України з галицьким учительством» [4, с.60].

Це далеко не повний перелік звертань С. Русової до зарубіжної педагогіки, але й він дає достатню уяву про широту педагогічних інтересів, ґрунтовність дослідження питань, про високу мету, заради якої публікувалися її роботи. Глибоке знання новітніх течій західноєвропейської педагогіки, вивчення оригінальних іноземних творів дали змогу С. Русовій разом з видатними українськими компаративістами початку століття О. Музиченьком, С. Ананьїним, Я. Чепігою впливати на формування нової національної школи, спрямовувати напрями її розбудови.

Література

1. Русова С. Народня початкова школа в Бельгії / С. Русова // Світло. – 1910. – № 1.
2. Русова С. Песталоцці-Фребелевський будинок у Берліні / С. Русова // Світло. – 1910. – № 2.
3. Русова С. Дитячий сад на національному ґрунті / С. Русова // Світло. – 1910. – № 3.
4. Русова С. Национальный вопрос в европейском освещении / С. Русова // Украинская жизнь. – 1912. – № 10.
5. Русова С. Ж.-Ж. Руссо / С. Русова // Світло. – 1912. – № 1.
6. Русова С. В оборону казки / С. Русова // Світло. – 1913. – № 7.
7. Русова С. Нова школа; Республіка молоді в Америці / С. Русова // Світло. – 1914. – № 7–8.
8. Русова С. Децо з філософії виховання / С. Русова // Вільна Українська школа. – 1918. – № 10.
9. Русова С. Єдина діяльна (трудова) школа / С. Русова. – Прага, 1923.
10. Русова С. теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. – Прага, 1924.
11. Русова С. Значення соціальної психології для виховання / С. Русова // Виховання і навчання. – 1931. – Ч. 2. – 5.